

Nove spoznaje o utvrđi Lopar u Novom Vinodolskom

Preliminarni rezultati arheoloških istraživanja 2011.–2013.

Andrej Janeš
Hrvatski restauratorski zavod
Služba za arheološku baštinu
Odjel za kopnenu arheologiju
Kožarska 5
HR-10000 Zagreb
ajanes@h-r-z.hr

UDK/UDC 902/904(497.5Lopar)
Pregledni članak – Scientific review

Ostatci utvrde Lopar nalaze se na istočnom rubu naselja Novi Vinodolski, na samoj morskoj obali, između uvala Lišanjski na zapadu, i Muroška na istoku. Jedini spomen utvrde nadnevak je njezina uništenja od strane snaga mletačkog admirala Giovannija Bemba 1598. godine. Iako je utvrda dobrim dijelom ostala čitava nakon dugih stoljeća korištenja i mletačkog bombardiranja u 16. st., najveću devastaciju doživljava 1936. kada je većim dijelom uništena miniranjem zbog gradnje budućeg hotela „Lišanjski“. Utvrda je bila peterokutnog tlocrta, podijeljena na središnje kvadratno dvorište i sjeverni trokutasti prostor. Služba za arheološku baštinu Hrvatskog restauratorskog zavoda provela je u rujnu 2011. godine probna arheološka istraživanja, a nastavila s iskopavanjima ujesen 2012. godine. U prvoj sezoni istraživanja potvrđeni su ostatci arhitekture u sjevernom dijelu utvrde, dok je u južnom dijelu utvrđena velika devastacija, ali je ipak zabilježeno postojanje kulturnih slojeva bogatih kasnoantičkim materijalom. U nastavku istraživanja istražen je prostor pregradnog zida između središnjeg dvorišta i sjevernog dijela utvrde s međusobnom komunikacijom. Paralelno je istražen južni dio istočnog zida sjevernog dijela utvrde čime je utvrđena puna širina zida od 2,5 m. U kampanji 2013. godine istražen je prostor jugoistočnog dijela trokutastog, sjevernog dijela utvrde. Tom prilikom utvrđeno je postojanje kule u sjevernom vrhu cijelog kompleksa te ognjište/peć koju je koristila vojna posada. Prilikom tih iskopavanja prikupljena je pozamašna količina pokretnog arheološkog materijala među kojim prevladava kasnoantička keramika grube fak-

ture. Uz nju pronađeni su ulomci uvezene sjevernoafričke stolne keramike i amfora, ulomci stakla, željeznih predmeta. Evidentiran je sloj naseljavanja u ranom srednjem vijeku, u razdoblju 9. i 10. st.

Ključne riječi: utvrda Lopar, Novi Vinodolski, arheološko istraživanje, preliminarni rezultati

Uvod

Ostaci utvrde Lopar nalaze se na istočnom rubu naselja Novi Vinodolski, na samoj morskoj obali, između uvala Lišanjan na zapadu i Muroska na istoku. Ispred nje nalazi se otočić sv. Marin. Danas se uz nju nalazi zgrada doma Crvenog križa Grada Zagreba, hostel *Villa rustica*.

Kratak povijesni razvoj Novog Vinodolskog i okolice

U prapovijesno doba okolicu Novog Vinodolskog čuvalaje gradina na Velom Ospu i obližnja na brijegu sv. Juraj između Selca i Bribira. U Novom Vinodolskom valja istaknuti manju gradinu na Kalvariji. S tih vinodolskih gradina, koje s jedne strane komuniciraju sa zaleđem, a s druge imaju otvoren vidik na kanal sve do Senja i prema otoku Krku, moglo se kontrolirati i kopno i more. Ove gradine imaju u zaleđu plodna vinodolska polja bogata vodom što je bio preduvjet za život prapovijesnog stanovništva. U istraživanjima 1967. godine na gradini Veliki Osap nađena je keramika gradinskog tipa debelih stijenki karakteristična za 11. st. pr. Kr. (Matejčić 1981: 309).

U kasnijem razdoblju, elementi liburnske kulture sreću se na području Vinodola na prijelazu brončanog u željezno doba. Liburni su iskoristili starije gradine koje su im služile kao osmatračnice i privremena pribježišta u stalnim sukobima s Japodima koji su pokušali prodrijeti iz Like na kvarnersko primorje. Od 4. st. pr. Kr. Liburni su se učvrstili na Kvarneru i u Istri do Raše. S vremenom, pod stalnim udarima Japoda Liburni postaju rimski *foederati*, a s time im Rimljani ostavljaju njihove teritorijalne akvizicije u Vinodolu i na Kvarneru (Matejčić 1981, 313).

Od 128. godine pr. Kr. Rimljani učvršćuju svoju vlast u Vinodolu te potiskuju Japode do ruba Grobničkog polja. U tom razdoblju dolazi do postupnog procesa romanizacije i urbanizacije ovih krajeva. Urbanizacija vinodolskog kraja slabo je vidljiva, ali postoje njezini tragovi. Do sada su najviše podataka dala zaštitna istraživanja primorske vile s piscinom u Selcu. Obradom materijala, načinom zidanja i vrstom opeka R. Matejčić datirala je ovaj objekt u *najbolji period* rimske arhitekture u Istri i Dalmaciji, a nalaz novca cara Antonina Pija točnije ga datira u 2. st. (Matejčić 1962: 158). U blizini ovog kompleksa,

još u 19. st., nađeni su ostatci sedam paljevinskih urni s pokretnim materijalom kojim se ovaj nalaz datirao u 1. i početak 2. st. Okosnica romanizacije Vinodola bila je cesta (*Via publica*) koja je vodila od Akvileje preko Istre i Tarsatike do Senie (današnjeg Senja). Odvojkom te ceste u Senju Vinodol je bio povezan s unutrašnjošću, s Panonijom. Uz cestu se grade *stationes* za izmjenu konja, a uz obalu *villae rusticae*. Središte rimskog Vinodola (*Vallis vinearia*) bila je *statio* Ad turre, u današnjoj Crikvenici (Matejčić 1981: 314).

Na području Novog Vinodolskog 1894. godine pronađeni su ostatci rimskih grobova uz cestu, od mjesnog groblja do kupališnog hotela *Lišanj*. Grobna arhitektura bila je od žute opeke od koje su bile složene kvadratične škrinjice. Pokretni materijal J. Brunšmid datirao je u razdoblje principata (1.–3. st.) (Brunšmid 1895: 152–153). Nalaz grobova na ovom potezu upućuje i na postojanje rimske prometnice, budući da su Rimljani vrlo često ukopavali mrtve uz ceste izvan naselja (Matejčić 1981: 314–315). Laszowski je mišljenja da je uz Lopar stajala prvobitna, rimska naseobina (Laszowski 1902: 230).

Početakom 4. st. Vinodol je bio značajan kao predlimeski prostor i dolina preko koje su jedino mogli prolaziti upadi barbara. To potvrđuje nalaz ploče s natpisom u čast rimske carice koju je podigao dalmatinski namjesnik Flavius Julius Rufinus Sarmentius na otočiću sv. Marin pred Novim Vinodolskim (Brunšmid 1895: 153; Brunšmid 1907: 136–137). Iz razdoblja 3. i 4. st. poznati su nalazi potonulih tereta amfora nedaleko od utvrde Lopar u Novom te kod susjednih Povila (Dautova-Ruševljan 1970: 166–167; Matejčić 1976: 353–355; Matejčić 1981: 316). Ovi nalazi potvrđuju živu trgovinu u tom nemirnom razdoblju na potezu od Senie do Tarsatike. Prolaz je dodatno bio osiguravan gradnjom *specula* na vinodolskoj strani kao i na otoku Krku.

Tijekom kasne antike središte zbivanja seli se prema utvrđenim kaštelima koji su čuvali vinodolski kraj od neželjenih upada različitih barbarskih plemena. S prevažću pridošlica takvi utvrđeni kašteli i refugiji postaju župska sjedišta Slavena, koji su se tu voljom Bizanta naselili (gradina Badanj kod Crikvenice), tijekom 8. st. (Matejčić 1978; Matejčić 1981: 318). Naseljavanje Slavena u ove krajeve potvrđuju ranosrednjovjekovne nekropole u Velom Dolu kod Križišća¹ (Matejčić 1971), Stranče-Gorica² (Matejčić 1981: 322–324; Matejčić 1986; Cetinić 1988; Cetinić 1989; Cetinić 1998), Tribalj – sv. Marija³ i Tribalj – Njivica⁴ (Cetinić 2011: 16–25). Rezultati tih istraživanja dali su velik doprinos poznavanju duhovne i materijalne kulture Vinodola u razdoblju od 8. do 11. st. U tom razdoblju slavensko stanovništvo se naseljava duž ne-

¹ Iskopavanja R. Matejčić 1959.

² Iskopavanja R. Matejčić 1974.–1980. i Ž. Cetinić 1983.–1984., 1993. i 1997.

³ Iskopavanja Ž. Cetinić 1999. i 2002.

⁴ Iskopavanja Ž. Cetinić 2007.

kadašnjih rimskih komunikacija gdje je krševito zemljište raskršeno i pogodno za zemljoradnju. Takvo je zemljište bilo tijesno povezano s urbaniziranim sredinama Senie, Tarsatike, Curicumama, koje su, kao sjedišta kulta, utjecale na proces kristijanizacije doseljenih Slavena/Hrvata.

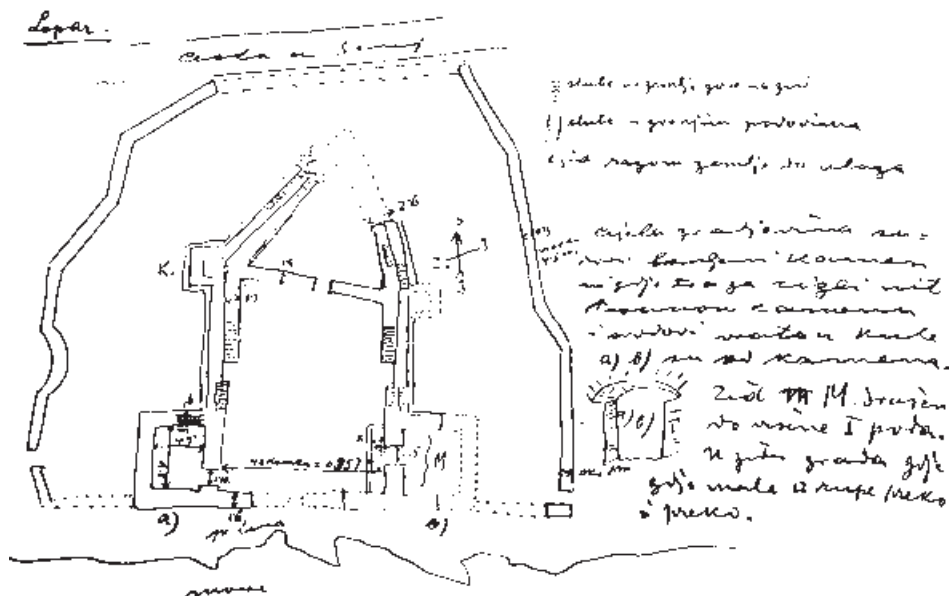
Od 11. do 13. st. područje Vinodola bilo je pod izravnom upravom ugarsko-hrvatskih kraljeva kao *Territorium regale*. Godine 1225. kralj Andrija II. daje Vinodol kao vladarsko kneštvo (*comitatus*) sa svim pripadnostima i pravima krčkim knezovima Frankopanima. Dolaskom Frankopana počelo se s uvođenjem feudalizma. Vinodolska je knežija podijeljena na devet kaštela koji se s vremenom razvijaju u lokalna središta. Paralelno s razvojem kaštela, nastaju i razvijaju se i njihova podgrađa, kao što je bio slučaj u Bribiru, Novom Vinodolskom i Ledenicama. U Novom Vinodolskom tijekom srednjega vijeka razvio se utvrđeni kaštel od kojeg je danas ostala samo kvadratna kula, tzv. *kvadrac* (Matejčić 1981: 329–330). Godine 1496. grad pogađa kuga. U 15. st. u Novom pavlini grade samostan uz crkvu Blažene Djevice Marije na Ospu. Na važnosti dobiva u 16. st. kada postaje važna točka obrane frankopanskih posjeda od upada Turaka, od kojih je i stradao 1527. godine. Još teži udarac nanosi mu mletačka flota koja ga bombardira 1598. godine. U doba Uskočkog rata novljanska posada pomagala je uskoke za što je grad teško platio. Naime, 1615. godine Mlečani su nenadano napali grad te ga opljačkali i zapalili, a stanovništvo pobili. Takav ostaje u posjedu Frankopana do njihova uništenja 1671. godine.

Utvrda Lopar u Novom Vinodolskom

Uz utvrdu Lopar još od 19. st. postoji otvoreno pitanje porijekla. Đ. Szabo ju naziva *zagonetnom ruševinom sa zagonetnim imenom* dok Laszowski, Klaić i Brunšmid izražavaju svoje sumnje, ali ne i u pogledu toga radi li se o kakvoj antičkoj ili kasnijoj građevini (Faber i Matejčić 1963: 44). E. Laszowski navodi da je sigurno stariji od Novog Vinodolskog te da se ne spominje u srednjovjekovnim izvorima. Jedini je spomen utvrde Lopar nadnevak njenog uništenja od strane snaga mletačkog admirala Giovannija Bemba 1598. godine (Laszowski 1902: 231).

Szabo analizom žbuke, u kojoj nalazi pomiješanu stučenu ciglu, pretpostavlja antičko porijeklo utvrde iako tvrdi da se takva žbuka u priobalnim krajevima mogla održati do u srednji vijek⁵. Tvrdi da su takvu građevinu zatekli

⁵ „Većina pisaca misli, da je Lopar rimska građevina, jer se doista na terenu Lopara našlo komada rimske *terre sigillatae*, rimskog stakla, rimskih novaca, pa jedan rimski uteg. No, sastav zidova nije nipošto takav, da bi apsolutno sigurno smjeli pomišljati na rimsko podrijetlo te građevine, a ni maz zidova ne upućuje nas sa svom sigurnošću na rimsko doba, već pokazuje više na srednji vijek. Ja napose mislim, da je najvjerojatnije, da je Lopar... sredovječno utvrđeno pristanište učinjeno ponajprije u

Slika 1. Skica utvrde Lopar E. Laszowskog 1912. g. (Hrvatski državni arhiv)

Frankopani u 13. st. te ju dodatno utvrdili u pomorske svrhe, bilo kao šķver ili skladište (Szabo 1920: 190; Laszowski 1923: 262).

Laszowski navodi Brunšmidovo mišljenje da se ovdje radi o rimskom mjestu *Ad Turres*, koje potvrđuju četiri kule loparske utvrde. Donosi nam, također, podatak da se na području Lopara nalazi antička Lopsica (Laszowski 1923: 262–263). Danas su obje tvrđnje opovrgnute istraživanjima koja su smjestila *Ad Turres* u Crikvenicu, a Lopsicu u mjesto Jurjevo.

Ostatci koje opisuju Brunšmid, Szabo, Laszowski i Klaić u prvoj trećini 20. st. bili su daleko impresivniji nego što se danas vide. Szabo piše o dosta dobro uzdržanoj građevini uz more u obliku peterokuta kojoj je šilj okrenut prema cesti (Szabo 1920: 190). Na prednjem dijelu koji je bio uz more stajale su dvije kule. U unutrašnjosti je bio poprečni zid koji je dijelio cijelu utvrdu na veliko četvrtasto dvorište, uz koje se naslanja trokutasti dio. U unutrašnjosti se nalazilo kamenito tlo na kojem nije bilo potrebe za zaravnavanjem. Uza zidove bile su kamene stepenice koje su vodile do nekadašnjeg kruništa. Oko same utvrde protezao se manji polukružni zid. Laszowski donosi detaljniji opis. Kule s morske strane priljubljene su uz zidove s njihove vanjske strane. Dimenzije unutrašnjosti kula su 3,4x4,9m. Zapadna je kula bila očuvaniya od

vojničke svrhe na mjestu, gdje su se dvije ceste križale, a uz to je služilo kao stovarište robe.“ (Pavličević 1981, 355).

istočne. Navodi još dvije manje kvadratne kule na mjestima gdje sjeverni zidovi skreću u trokut. Kao i kod obalnih kula, i ovdje je zapadna bila očuvanija. Zapadna kula imala je na prvom katu ulaz s bedema. Pregradni zid već je u to doba bio većim dijelom razrušen, a autor pretpostavlja da su tu bila vrata utvrde. Oba zida trokutastog vrha bila su dobrim dijelom urušena. Pred ulazom u istočnu obalnu kulu stajao je omanji zid. Po rupama za grede Laszowski zaključuje da su kule imale 3 – 4 niska kata. Unutarnje je dvorište bilo široko 36 m. Na sve bedeme vodila su kamena stepeništa i time povećavala njihovu širinu. Zidovi utvrde široki su 1,6 m, a stepeništa 1,3 m. Zidovi sjevernog trokuta, sa stepeništima, bili su široki 2,6 m. Pod kruništem bili su vidljivi otvori za grede koje su nosile obrambeni trijem. Čitava je utvrda bila opasana krivudavim zidom širokim 0,9m. Na istočnoj strani bio je očuvan do visine od 4,5 m. Na obali se spajao s kulama (Laszowski 1923: 260–262) (Slike 1, 2).

Iako je utvrda dobrim dijelom ostala čitava nakon dugih stoljeća korištenja i mletačkog bombardiranja u 16. st., najveću devastaciju doživljava 1936. g. kada je većim dijelom uništena miniranjem zbog gradnje budućeg hotela *Lišanj*. Na intervenciju tadašnjeg glavnog konzervatora G. Szabe obustavljena je devastacija utvrde te je gradnja hotela preusmjerena na drugu lokaciju (Matejčić 1981: 318). Do početka istraživanja jedino je bio vidljiv zapadni zid utvrde, očuvan u dužini 30 m, visine 5 – 6 m.

Arheološka istraživanja⁶

Dosadašnjim arheološkim istraživanjima većinom je obuhvaćeno područje sjevernog dijela utvrde (slike 3, 4). Nakon sondažnog iskopavanja 2011. godine utvrđeno je kako su u tom dijelu najbolje sačuvani ostatci arhitekture kao i slojevitost nalazišta. U južnom dijelu većina arheološkog depozita uklonjena je prilikom raščišćavanja ruševina nastalih miniranjem utvrde 1936. godine.

⁶ Probna arheološka istraživanja provodila je Služba za arheološku baštinu Hrvatskog restauratorskog zavoda od 5. do 12. rujna 2011. godine, pod voditeljstvom autora teksta, uz sudjelovanje Ivice Pleštine, Petra Sekulića i Hrvoja Badurine.

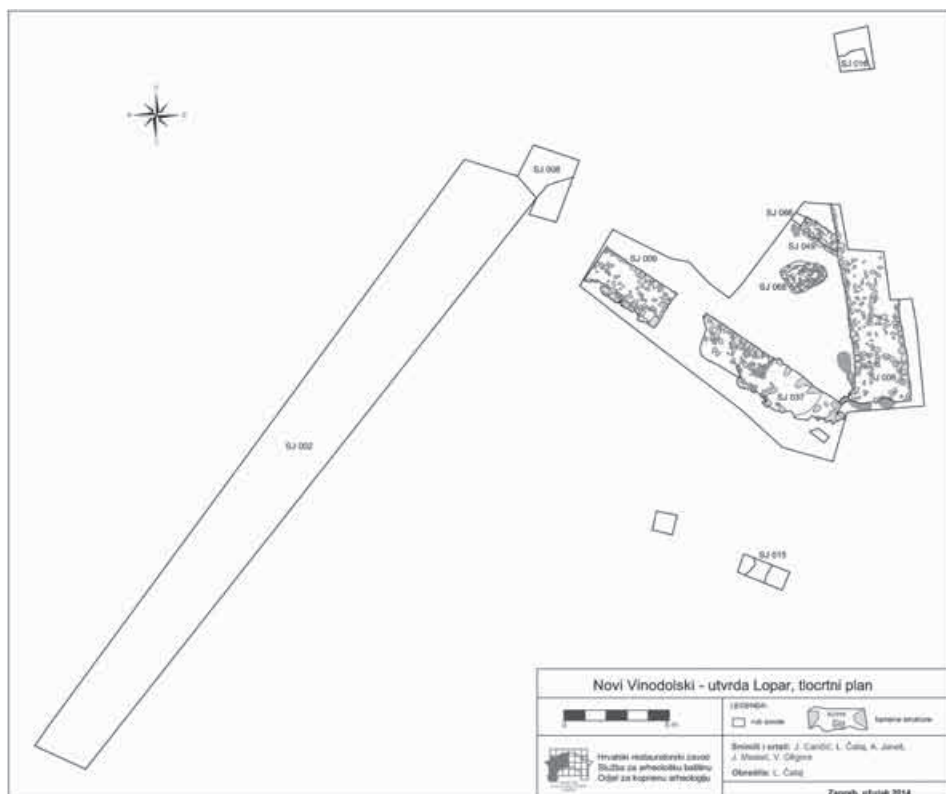
Druga kampanja arheoloških istraživanja provedena je od 17. rujna do 5. listopada 2012. godine, uz sudjelovanje Ivice Pleštine, mr. Lee Čataj, Josipe Caričić, Maria Zaccarie, Hrvoja Badurine i tri pomoćna radnika.

Treća istraživačka kampanja trajala je od 9. do 20. rujna 2013. godine, uz sudjelovanje Ivice Pleštine, mr. Lee Čataj, Maria Zaccarie, Hrvoja Badurine te studenata Odsjeka za arheologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu Domagoja Bužanića, Janka Gašpara, Valerije Gligore, Anamarije Kalaj i Jelene Maslač.

Veliku logističku podršku projektu dala je organizacija Crvenog križa Grada Zagreba, vlasnik katastarske čestice na kojoj se nalazi lokalitet, kojoj se ovim putem zahvaljujem.

Slika 2. Pogled na sjeverni dio utvrde i zapadni zid 1901.
(snimio J. Brunšmid Arhiv Ministarstva kulture, inv. br. 8915)

Slika 3. Tlocrt utvrde s istraženim područjem (izradila L. Čataj, Arhiv HRZ)

Slika 4. Pogled na istraženi dio utvrde 2013. g. (snimio I. Pleština, Arhiv HRZ)

Od arhitektonskih ostataka utvrđeno je postojanje pregradnog zida između sjevernog dijela utvrde i glavnog, južnog dvorišta. Istražen je zapadni dio pregradnog zida utvrde (SJ 009). Pronađena mu je puna širina od 2 m, dok je istražen u dužini od 4 m, smjera sjeverozapad - jugoistok. Istražen je istočni rub zida. Sjeverno lice zida dobro je očuvano, vidi se slaganje kamena u redove. S druge strane južno je lice u potpunosti uništeno. Tek se linijom kamenja položenom na kamen živac mogla dobiti puna širina zida. Zid je građen od kamena lomljenca čije su ravne strane slagane na lice te vezani bijelim mortom. Unutrašnjost je zida ispunjena krupnim kamenjem zalivenim bijelim vapnenim mortom (slika 5).

Istočni dio istražen je skoro u cijeloj dužini od 8,09 m, smjera sjeverozapad - jugoistok. Očuvana širina na istočnom dijelu sonde iznosi 1,90 m, dok je zapadni rub zida očuvan tek u širini jednog reda kamenja. Sjeverno lice očuvano je do 1,2 m visine te se postupno spušta prema zapadu do visine od jednog reda kamenja. Južno lice u potpunosti je uništeno kao i cijeli jugozapadni dio zida, do razine koju predstavlja sloj crvene zemlje (slika 6).

Zbog potpune devastacije zapadnog lica istočnog pregradnog zida (SJ 037) teško je, za sada, rekonstruirati prolaz kojim su komunicirala ova dva pro-

stora utvrde. Pretpostavljena širina prolaza iznosi 1,65 m te je jedina komunikacija između središnjeg dvorišta i sjevernog prostora. Destrukciji istočnog zida (SJ 037) dodatno je doprinijela sadnja čempresa na mjestu prolaza čije je korijenje dodatno rastreslo ostatke zida uvelike oštećenog miniranjem utvrde 1936. godine.

Sjeverni je dio utvrde s istočne strane određen masivnim obrambenim zidom smjera sjever – jug (SJ 006), koji je istražen u duljini od 9,6 m (Slika 7). U južnom dijelu sonde istražen je u punoj širini koja iznosi 2,5 m. Unutarnje, tj. zapadno lice zida istraženo je u duljini 9,6 m, dok je vanjsko, tj. istočno lice istraženo u duljini 4,9 m. Na mjestu gdje je otkrivena velika devastacija zidne mase istočnog lica, istraživanja su obustavljena te će im se pristupiti kada budu osigurana sredstva za konzerviranje. Lica zida građena su od kamena lomljenca slaganog u redove, dok je unutrašnjost zapunjena kamenjem manjih dimenzija i sitnim kamenjem te obilato zalivena vapnenim mortom.

Slika 5. Pregradni zid sa zapada (snimio I. Pleština, Arhiv HRZ)

Slika 6. Pregradni zid sa istoka (snimio I. Pleština, Arhiv HRZ)

Uz sjeverni rub istraženog područja otkriven je zid (SJ 049) dužine 2 m, širine 0,65 m, smjera sjeverozapad – jugoistok, koji je paralelan s pregradnim zidom (SJ 009 i SJ 037). Na zapadnom se dijelu prekida, a u njegovom nastavku otkrivena je žbukana podnica. Pretpostavka je da je ovom prilikom otkriven prolaz između dvorišta i možebitne kule smještene u vrhu trokuta sjevernog dijela utvrde.

Južno od ovog zida pronađeni su ostaci elipsoidne strukture građene u suhozidnoj tehnici koja je bila zapunjena rahlom crnom zemljom (SJ 068). Oblikom ovu strukturu možemo opredijeliti kao ognjište ili peć.

Na području središnjeg dvorišta istražene su dvije pozicije. Na poziciji nekadašnjeg istočnog zida otkriveni su tragovi vapnenog morta na kamenu živcu kao jedini ostatci arhitekture. U toj sondi, kao i sondi postavljenoj zapadnije, ispod sloja površinskog humusa otkriven je sloj bogat nalazima kasnoantičke keramike i stakla. U ovom sloju, koji se nalazio iznad arheološki sterilnog sloja tj. kamena živca, nađen je i brončani novac cara Maksimina Daie iz 313. godine⁷.

Analizom stratigrafije, uzoraka ugljena i pronađene keramike u sjevernom dijelu utvrde utvrđena su tri horizonta zaposjedanja.⁸ Najraniji sloj zaposjedanja ovog dijela utvrde predstavljaju sloj smeđe zemlje s većom količinom drobljenog kamena (SJ 031) iznad kamena živca i crvene sterilne zemlje (slika 8). Istom vremenskom razdoblju može se pripisati i sloj svijetlo smeđe zemlje s kamenjem (SJ 047) i sivo smeđe zemlje (SJ 029). U ovim slojevima nađeni su ulomci keramike grube fature, više vrsta amfora, zdjela, tegula, nekoliko željeznih čavala, nekoliko ulomaka staklenih posuda, životinjskih kostiju i šljake. Brojem prednjače ulomci keramičkih lonaca grube fature. Ovoj skupini pripadaju ulomci lonaca izrađivani na brzovrtećem kolu s različitim primjesama kamenčića, grudica gline i mrvljene cigle. Obodi su izvijeni prema van, ravno odrezani ili zaobljeni. Karakteristika lonaca ove skupine iznimno su kratki vratovi tako da obod brzo prelazi u rame posude. Uočen je i velik postotak ukrašenih posuda. Ukrašenost se u većini primjeraka sastoji od urezane jednostruke valovnice. Kod ulomaka lonaca iz SJ 029 uočeno je da je ukrašena gornja polovica posude u više nizova valovnica. Tek je u jednom primjeru uočen ukras češljaste valovnice u kombinaciji s ravnim linijama. U jednom primjeru lonac je uz urezanu valovnicu ukrašen plastičnom trakom dodatno ukrašenom otiscima prstiju (T 1. 1-15).

⁷ Ekspertizu pronađenog novca izvršio je Ivo Mileusić, voditelj numizmatičke zbirke Pomorskog i povijesnog muzeja Hrvatskog primorja u Rijeci kojem ovom prilikom zahvaljujem.

⁸ Kako nije istražena cijela površina sjevernog dijela utvrde, ovdje se iznose preliminarna razmišljanja koja će nastavkom istraživanja biti potvrđena ili opovrgnuta.

Oblik posuda karakterističan je za razdoblje kasne antike, a nalazimo ga na susjednim nalazištima u Rijeci. Na području nekadašnjeg vojnog zapovjedništva u Tarsatici, većinom neukrašeni, primjerci su datirani od druge polovice 3. do 5. st. (Bekić 2009: 105). Iste nalaze s nalazišta Trg Pul Vele crikve autor smješta u 4. st. (Bekić u tisku). Lonci ovakvog oblika s nalazišta Guran – sv. Cecilija datirani su u razdoblje od početka 5. do sredine 6. st. (Ruffieux 2009: 253). Nalazi ovakve keramike iz Gradine kod Donje Prizne datirani su u 6. st. nalazima tipične bizantske keramike (Tomičić 1990: 143, T. 6). Pojava valovnice na posudama vezuje se uz razdoblje od 5. do 7. st. (Višnjić, Bekić, Pleština 2010: 234). Keramika istih karakteristika pronađena je u pećinama na istočnim obroncima Učke, Vrtaškoj peći i Oporovini. Nalazi su pripisani kasnoantičkim refugijima koji su korišteni od kraja 4. do početka 7. st. (Starac 1994: 25–29, Prilog XIV, XVII). Nalaz lonca ukrašenog valovnicom na ramenu nađen u Ciottinoj ulici u Rijeci datiran je u 6. st. (Starac 2004: 32, T.VI–11). Identično ukrašavanje lonca evidentirano je u villi rustici u Betigi kod Barbarige datiranoj od kraja 4. do sredine 6. st. (Juroš-Monfardin 1986: 211, Tab. IV.6). Oblike posuda nađen u slojevima SJ 029, 031 i 047 možemo uvrstiti u tip 1 na Tonovcovom gradu kod Kobarida. Za taj tip utvrđeno je

Slika 7. Pogled na unutarnje lice istočnog zida SJ 006 (snimio D. Bužanić, Arhiv HRZ)

da se češće pojavljuje od 4. st., dok od 5. st. valovnica postaje značajan dio ukrasa, a primjerci su poznati i u 6. st. (Modrijan 2011: 184–186). Među nalazima ove vrste ističe se ulomak gornjeg dijela lonca ukrašenog metličastom valovnicom kojem analogiju nalazimo u gotovo identičnom ulomku nađenom u Ciottinoj ulici u Rijeci, a pripisana je klasičnom tipu lonca razdoblja 6. st. (Starac 2004: 32, T.I–3). Ovakav se način ukrašavanja pojavljuje i na kasnijoj ranosrednjovjekovnoj keramici doseljenih Slavena, a produkt je utjecaja kasnoantičke i bizantske keramike koja je pristizala na istočnojadransku obalu pomorskim putovima (Brusić 1980: 83–86).

Pronađeno je tek nekoliko ulomaka koji se mogu pripisati amforama. Najveći primjerak pripada ulomcima tijela amfore koja je u gornjem i donjem dijelu ukrašena nizovima paralelno gusto urezanih linija/rebara (T. 2. 1). Između tih dvaju dijelova nalazi se neukrašeni pojas. Amfora je izrađena od tamnonarančaste gline, grublje površine. Najsličnije našem tipu po ukrasu i boji pečenja amfore su klasificirane kao tip Berenice LR 5 koji se često pojavljuje na Levantu (Opaiț 2004: 24). Potječu iz bliskoistočnih radionica, a korištene su za prijevoz bijelog palestinskog vina. Ulomak ručke (T. 2. 2a, b) možemo s oprezom pripisati tipu Late Roman 3 datiranom u

široko razdoblje, od 4. do 7. st. (Caravale i Toffoletti 1997: 163) ili Class 45 koji se u varijanti s dvije ručke pojavljuje od kasnog 4. st., a vrhunce doživljava u drugoj polovici 5. te na kraju 6. st. (Peacock i Williams 1986: 188–189). Iako je u novije vrijeme napravljena detaljnija tipološka podjela ovoga tipa amfora (Pieri 2005), skoro je nemoguće iz našeg primjerka odrediti kojem približno pripada. Presjek je sličan i tipu Keay XXXIX, koji je nalazima iz ranokršćanskog groblja u Tarragoni datiran od 4. do sredine 5. st. (Keay 1984: 250). Prema novijoj klasifikaciji predložena je datacija od kraja 4. do prve polovice 5. st., a svrstana je u tip 34, s porijeklom iz zapadnog dijela sjeverne Afrike (Bonifay 2004: 129).

Među ulomke nalaza pripisane primjercima stolne keramike korištene u utvrđi Lopar možemo uvrstiti manji komad oboda posude s crvenim premazom (T. 2. 3), a možemo ga s dosta opreza pripisati Hayesovom obliku 50B, sjevernoafričke provenijencije, koji se pojavljuje od druge polovice 4. st. (Hayes 1972: 69–73).

Najluksuzniji primjerak predstavljaju ulomci čaše s crvenim sigilatnim premazom (T. 2. 3). Čaša je izrađena od pročišćene gline, a površina je ukrašena rebrenjem i urezivanjem. Slično ukrašavanje zabilježeno je na posudi tipa Hayes 81 iz druge polovice 5. st. (Hayes 1972: 128).

Od ostalih keramičkih nalaza ističu se tri primjerka pršljena. Dva (T. 2. 5, 6) su nađena u kasnoantičkim slojevima, dok T. 2. 7 potječe iz ranosrednjovjekovnog sloja. Za pršljen T. 2. 5 može se tvrditi da je izrezan iz stijenke veće posude, vrlo vjerojatno amfore. S obzirom na mjesto nalaska i blizinu mora možemo ustvrditi da se radi o utezima za ribarske mreže. Velik broj pršljenova nađen je u kasnoantičkim slojevima na Gradini Ras iznad Pazarišta u Srbiji (Popović 1999: sl. 70/8, 9). Na ovom je lokalitetu većina pršljenova izrađena iz sekundarno upotrijebljenih fragmenata keramike (Popović 1999: 266). Po svojim se oblicima teško razlikuju kroz više razdoblja.

Od metalnih nalaza iz ovog horizonta ističe se nalaz željeznog vrha strelice (T. 2. 8). Vrh strelice sličan je nalaz sa kaštela Kuzelin, a datiran je u zadnju trećinu 6. st., ali naš primjerak ima drugačije oblikovan nasad (Sokol 1998: 24). Tek će se nakon konzervatorsko-restauratorskog postupka moći odrediti tipologija i datacija ovog predmeta. Ranobizantskom horizontu pripadaju i ulomci kamenog brusa i žrvnja (T. 2. 9, 10).

Iz slojeva u kojima su nađeni navedeni nalazi izuzeto je nekoliko uzoraka ugljena od kojih su dva poslana na analizu.⁹ Oba uzorka datirana su u sredinu i drugu polovicu 6. st.¹⁰

⁹ Svi izdvojeni uzorci analizirani su u *Beta Analytic Inc.* laboratoriju u Miamiu.

¹⁰ Za uzorak (U5) iz sloja SJ 029 AMS metodom dobiven je 2 sigma kalibrirani datum (95% vjerojatnosti) u razdoblje od AD 540 do AD 620, s 1 sigma (68% vjerojatnosti)

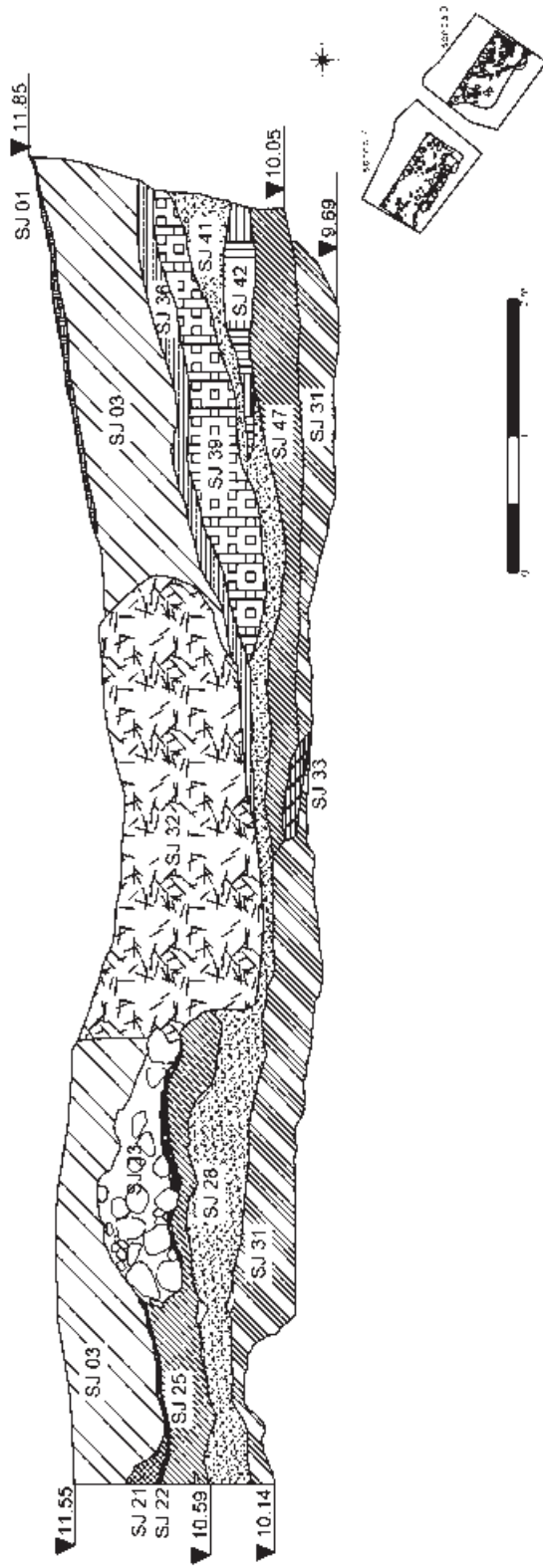
Drugom horizontu za sada možemo pripisati sloj tamnosive zemlje s kamenjem (SJ 028/041). U njemu su nađene velike količine ulomaka keramičkih posuda grube fature ukrašene valovnicama (T. 1. 16–23), dva ulomka gravirane keramike, keramički diskovi, kosti, školjke, željezni klinovi i čavli. Radiokarbonskom analizom ti slojevi datirani su od kraja 9. do kraja 10. st.¹¹ Karakteristikama se razlikuju od prve skupine keramičkih nalaza grube fature. Posude su izrađene od gline s primjesom kvarcnog pijeska i kamenčića veće granulacije. Neki primjerci su premazani pijeskom. Oblik recipijenta drugačiji je od prethodne grupe. Posude imaju izraženiji, duži vrat, dok su obodi jednostavnije izvedeni, većinom zaobljeni ili oštro izvijeni prema van, a prijelaz vrata u rame izražen. Od ukrasa se opet pojavljuje jednostruka valovnica blažih amplituda, urezivana pliće i širim predmetom. Korištena je i plastična traka, ali je dodatno ukrašena ubadanjem nazubljenim predmetom.

Posuda izduljenog vrata te jednostavno zaobljenog oboda (T. 1. 18) nađena je u Rijeci na Trgu pul Vele crikve, ali za razliku od naših primjeraka ukrašena je motivom križa. Zbog tog načina ukrašavanja autor ju smješta u 7. st. (Bekić, u tisku). Nalazi slično izvedenih oboda iz kaštela Stari Gočan datirani su okvirno od 7. st. dalje (Marušić 1984: 52). Oblikom vrlo sličan nalaz iz bazilike sv. Sofije u Dvigradu B. Marušić odredio je kao oblik proizašao iz praškog tipa slavenske keramike te ga datirao najranije u 8. st., ako ne i kasnije (Marušić 1976: 58). Oblikom najbližija bila bi posuda nađena u Biskupiji kod Knina, u grobu 8A na Bukorovića podvornici datirana u sredinu 9. st. (Petrić 2005: 206, T. 6–8). Fakturom i oblikom paralele nalazimo i u grobovima velike starohrvatske nekropole na Ždrijacu u Ninu pogotovo u mlađoj grupi keramike datirane u prvu polovicu 9. st. (Belošević 2007, 310 s tablama). Nalazi s početka 9. st. nađeni su u ruševinama kasnorimske vile u uvali Lokvišće u Jadranovu (Starac 2002: 199, 206). Također je sličan materijal poznat sa starohrvatskih nekropola u Vinodolu, u grobu 127 na Gorici kod Stranča s datacijom u kasno 8. st. (Cetinić 2010: T.7.1).

U oblicima ranosrednjovjekovnih keramičkih nalaza vidljiv je utjecaj kasnoantičkog keramičkog posuđa, kao i u fakturi, boji te pojavnosti karakterističnih valovnica koje opet postaju brojne u 9. i 10. st. (Brusić 2005). Kako je razvidno iz navedenih analogija loparski materijal ima korijene u ranijim stoljećima. Poznavanje nasebinske keramike 9. i 10. st. je u Hrvatskoj, pogotovo u primorskom dijelu, dosta slabo, većina materijala potječe iz ranijih razdoblja te uglavnom iz konteksta grobova. Materijal istih odlika nađen je na

od AD 540 do AD 600. Kod uzorka (U6) iz sloja SJ 031 2 sigma datum (95% vjerojatnosti) je razdoblje od AD 540 do AD 640, s 1 sigma datumom (68% vjerojatnosti) od AD 550 do AD 600.

¹¹ Uzorak ugljena (U11) iz sloja SJ 041 datiran je AMS metodom 2 sigma datum od AD 880 do AD 990, s 1 sigma datum od AD 890 do AD 980.

Slika 8. Stratigrafska situacija na presjeku kroz sjeverni dio utvrde (izradile J. Caričić, L. Čataj, Arhiv HRZ)

Gradini kod Vresnica u Srbiji unutar kasnoantičkog i srpskog ranosrednjovjekovnog utvrđenja, a datirano je u 9. i 10. st. (Popović i Bikić 2009: 114). Radi se o loncima iste fakture, izduljenih neprofiliranih oboda (Popović i Bikić 2009: sl. 91, 92/2). Zamijećen je i sličan način ukrašavanja lonaca dvostrukom valovnicom (Popović i Bikić 2009: sl. 92/3).

Trećem horizontu pripisuju se slojevi iznad slojeva ranosrednjovjekovnog razdoblja koje karakterizira manja koncentracija nalaza, iz svih razdoblja. U ovim slojevima nađeno je nekoliko ulomaka glazirane kasnosrednjovjekovne keramike, ali u zanemarivom broju. Najviše istražene površine otpada na sloj urušene štete nastale prilikom miniranja utvrde.

Zaključak

Istraživanjima je utvrđena stratigrafska situacija u jugoistočnom dijelu sjevernog, trokutastog prostora utvrde. Gornji slojevi ukazuju na poremećaje vezane uz miniranje utvrde te raščišćavanje urušenog materijala, naime u njima je nalažen materijal koji se može pripisati i ranijim razdobljima. Analiza materijala kao i rezultati radiokarbonskih analiza pokazuju da je najranija faza sjevernog dijela smještena u razdoblje 6. st. što potvrđuje uvrštavanje utvrde Lopar u justinijanski istočnojadranski limes (Šiljeg 2001: 22–24). Nalazi kasnoantičke keramike i novca s početka 4. st. ukazuju na gradnju utvrde kvadratnog tlocrta u razdoblju invazija na Rimsko Carstvo te građanskih ratova za carsko prijestolje, a u 6. st. dodatno se utvrđuje sjeverni dio trokutastim proširenjem. Ovakve vrste kontrolnih točaka nastajale su i prije ostrogotsko – bizantskog rata, čak u 3. i 4. st., ali je cjelokupni sustav koncipiran za njegova trajanja i neposredno nakon njega (Goldstein 1992: 32). U isto razdoblje smješta se i dodatno utvrđivanje sjedišta provincije Dalmacije, Salone (Goldstein 1998: 8). Kvadratne kule u donjem dijelu bile su pojačane trokutastim istacima za bolju obranu od udarnih ovnova (Lawrence 1983: 192).

Na razglednici s početka 20. st. vidljivi su ostatci koje se može pripisati zapadnoj obalnoj kuli tj. njenom istočnom zidu s prolazom prema središnjem dvorištu. Oblikom te opisom koji donosi Laszowski (Laszowski 1923: 262) u njemu vidimo tzv. gljivaste otvore kao jednu od karakteristika vojne arhitekture 6. st. (Gunjača 1986: 130, Šiljeg 2001: 23).

Kako se vidi iz razglednice i s fotografija koje je snimila Aleksandra Faber 1963. godine utvrda je bila na morskoj obali. Današnja plaža naknadno je nasuta te je obala pomaknuta prema jugu. Položaj utvrde prirodno je slabo zaštićen zbog čega utvrda ima izrazito debele zidove. Svojim položajem Lopar ima dvojaku ulogu. Mogao je štiti pomorski put između kopna i otoka Krka, ali i pristanište u obližnjim Povilama. Velik broj pronađenog broskog tereta,

Tabla 1

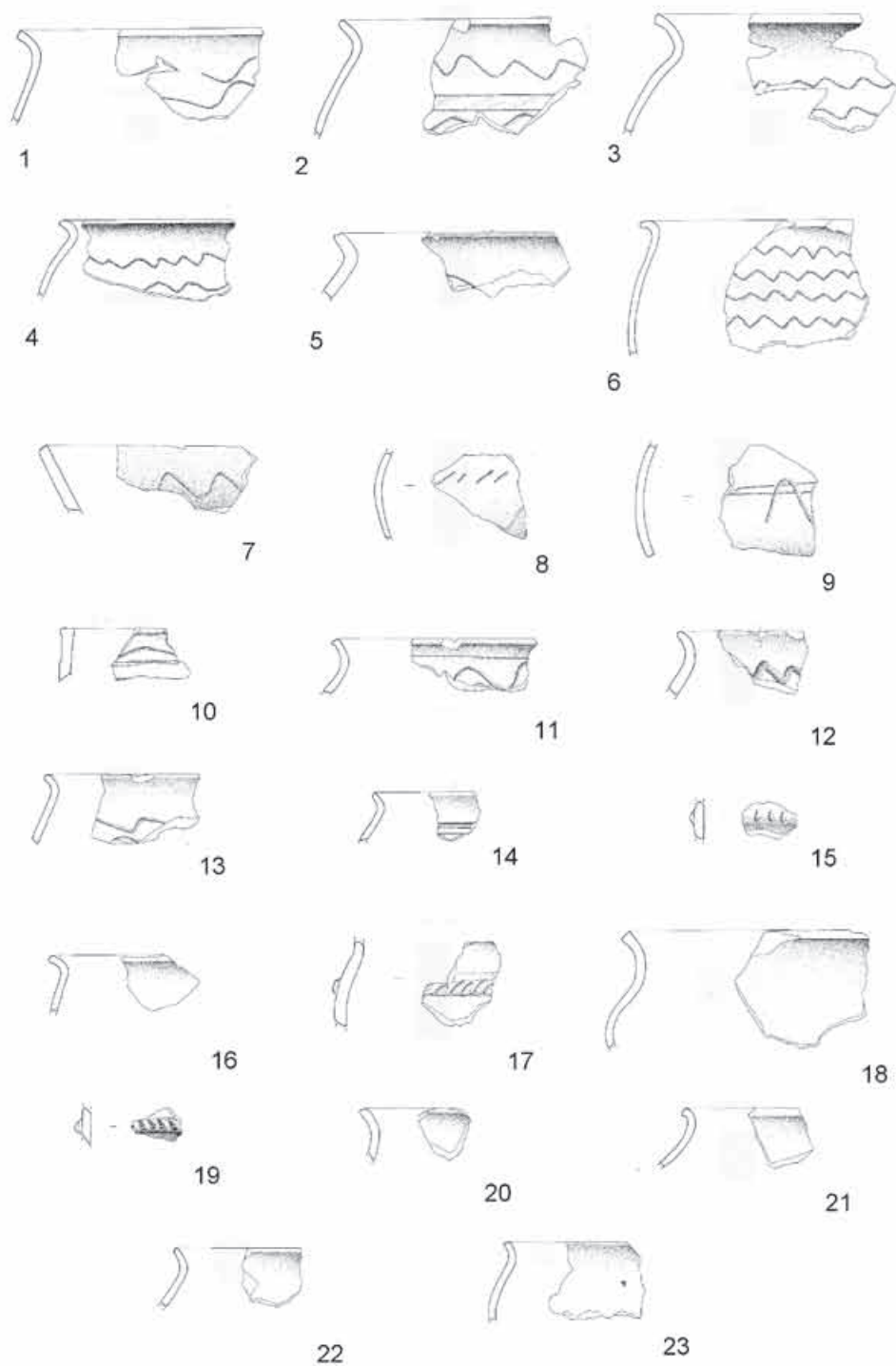

Tabla 1. Karakteristični nalazi grube keramike iz utvrde Lopar
(crtala A. Bendeković, obradio A. Janeš)

poglavito amfora koje se mogu datirati od 4. do 6. st., ukazuje na sidrište u Povilama (Dautova-Ruševljan 1970, Matejčić 1976: 353–355).

Glavna je zadaća utvrde bila zaštita rimske ceste koja je vodila obalom od Tarsatike do Senie, ali i cestovnog pravca kroz Vinodol, a bila je u sustavu s Gradacem (Grčki grad) kod Bakarca i Badnjem kod Crikvenice (Šiljeg 2001: 86). Ovom bi se sustavu mogla pridodati i Gradina sv. Juraj iznad Selca (Starac 2006: 81–82). U kombinaciji s utvrdama na sjevernoj i istočnoj strani Krka (Korintija kod Baške, Veli Grad na rtu Glavine, Punta Zidine kod Šila i sv. Marko na istoimenom otoku) vinodolske su utvrde kontrolirale Vinodolski kanal između kopna i Krka.

Oblikom Lopar pripada skupini manjih utvrda pravilnoga tlocrta za koje se drži da su rezervirane za garnizone (Lawrence 1983: 189). Oko utvrde zabilježen je razlomljeni zid za koji se može tvrditi da predstavlja protehizmu koja je služila za blokiranje opsadnih naprava (Lawrence 1983: 190). Ponekad je međuprostor korišten za smještaj lokalnog stanovništva prilikom napada. Na teritoriju Bugarske gradnja je protehizmi značajna za Justinijanovu vladavinu.

Površinom od približno 700 m² Lopar spada u skupinu manjih utvrda, po podjeli B. Šiljega u 1. skupinu utvrda do 0,2 hektara površine (Šiljeg 2006: 165). Ovoj skupini pribraja utvrdu na otoku Svecu (Kirigin i Milošević 1981: 51), Toretu na Kornatu (Petricioli 1970: 720), Palacol¹² i sv. Petar kod Ilovika (Badurina 1982: 174). Novijim je istraživanjima opovrgnuto postojanje utvrde na sv. Petru, utvrđeno je da se radi o ranokršćanskoj crkvi (Čaušević-Bully 2012: 139).

Justinijanski sustav obrane na istočnoj obali Jadrana imao je ulogu braniti novoosvojene bizantske posjede od nenadanih napada Istočnih Gota kakav je izveo vojskovođa Indulf kada je napao i opljačkao Mukur (dan. Makarsku) (Matijašić 2012: 202).

Utvrđeno je postojanje sloja s materijalom rana srednjeg vijeka, radiokarbonski datiranim u kraj 9. i 10. st. Keramika se razlikuje od prethodnog razdoblja te se može zaključiti da je u vinodolskom priobalju došlo do promjene strukture stanovništva u razdoblju od kraja 6. do kraja 9. st. što je donijelo i drugi način proizvodnje keramičkih posuda. Unatoč tome ne treba isključiti postojanje jake romanske zajednice u toj zoni. Pojavu novog materijala na prostoru utvrde možemo povezati zbližavanjem hrvatskih vladara s Bizantom početkom 10. st. koji im prepušta utvrde na perifernim dijelovima carstva (Budak 1997: 18). Proces koji se odvijao od kasnog 9. st. i neuspjele vlada-

¹² Dr. sc. Morana Čaušević-Bully mišljenja je da se ovdje radi prije o ranokršćanskom sakralnom objektu, možda samostanu, a ne o arhitekturi fortifikacijskog karaktera.

Tabla 2

1

a

b

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

Tabla 2. Ostali keramički, metalni i kameni nalazi iz utvrde Lopar,
(snimio J. Kliska, Arhiv HRZ, obradio A. Janeš)

vine probizantskog kneza Zdeslava kada su hrvatski knezovi širili svoju vlast na obalni pojas na kojem su Bizantinci pokušavali održati svoj utjecaj (Ančić 1998: 19–20).

Ovim istraživanjima otkriven je tek dio zanimljivog nalazišta rijetko istraživanih kasnoantičkih/ranobizantskih utvrda. Nalaz ognjišta/peći uvećava spoznaje o svakodnevnom funkcioniranju jednog takvog utvrđenja, dok je nalaz ranosrednjovjekovnog horizonta iznimno rijedak u stručnoj literaturi te time još i vredniji. Uz ovu znanstvenu istaknutost utvrda Lopar ima i neizmjeran kulturno-turistički potencijal koji se ovim istraživanjima i planiranim konzervatorskim radovima ima priliku iskoristiti.

Literatura

- ANČIĆ, Mladen. 1998. The waning of the empire. The disintegration of Byzantine rule on the eastern Adriatic in the 9th century. Zagreb – Motovun. *Hortus Artium Medievalium*. 4. 15–24.
- BADURINA, Anđelko. 1982. Bizantska utvrda na otočiću Palacol. Zagreb. *Izdanja HAD*. 7. 171–178.
- BEKIĆ, Luka. 2009. Gruba antička keramika. U: *Tarsatički Principij, kasnoantičko vojno zapovjedništvo*. Rijeka. 99–119.
- BEKIĆ, Luka (u tisku). Gruba antička i ranosrednjovjekovna keramika. U: *Arheološka istraživanja trga Pul Vele crikve u Rijeci 1*. Rijeka.
- BELOŠEVIĆ, Janko. 2007. *Starohrvatsko groblje na Ždrijacu u Ninu*. Zadar.
- BONIFAY, Michel. 2004. Etudes sur le ceramique romaine tardive d’Afrique. *British Archaeological Report*. IntSer 1301
- BRUNŠMID, Josip. 1895. Arheološke bilješke iz Dalmacije i Panonije. Zagreb. *Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva*. 1. 148–183.
- BRUNŠMID, Josip. 1907. Kameni natpisi hrvatskog narodnog muzeja u Zagrebu. *Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva*. 9. 82–184.
- BRUSIĆ, Zdenko. 1980. Neki oblici kasnoantičke keramike s podmorskih nalazišta uz našu obalu. Split. *Gunjačin zbornik*. 77–86.
- BRUSIĆ, Zdenko. 2005. Primjerci kasnoantičke keramike. U: *Srima–Prižba: starokršćanske dvojne crkve*. Ur. D. Maršić. 259–267.
- BUDAK, Neven. 1997. Croats between Franks and Byzantium. Zagreb–Motovun. *Hortus Artium Medievalium*. 3. 5–22.
- CARVALE, Alessandra; TOFFOLETTI, Isabella. 1997. Formello. *Anfore antiche. Conoscerle e identificarle*.
- CETINIĆ, Željka. 1988. Vinodol u ranom srednjem vijeku. U: *Prošlost i baština Vinodola*. Ur. J. Tomičić. Crikvenica. 25–27.
- CETINIĆ, Željka. 1989. Istraživanja starohrvatskog groblja Gorica–Stranče 1983. i 1984. godine. Zagreb. *Izdanja HAD*, 13.129–133.

- CETINIĆ, Željka. 1998. *Stranče–Gorica, starohrvatsko groblje*. Rijeka.
- CETINIĆ, Željka. 2010. Starohrvatsko groblje Stranče–Gorica. Osvrt na horizont grobova s poganskim načinom pokapanja. Zadar. *Archaeologia Adriatica*. IV. 1–23.
- CETINIĆ, Željka. 2011. *Stranče–Vinodol. Starohrvatsko groblje na Gorici*. Rijeka.
- ČAUŠEVIĆ–BULLY, Morana. 2012. L'architecture paléochrétienne dans le Kvarner: état des connaissances et nouvelles découvertes. Zagreb–Motovun. *Hortus Artium Medievalium*. 18/1. 133–142.
- DAUTOVA–RUŠEVLJAN, Velika. 1970. Tipologija kvarnerskih amfora. Zadar. *Diadora*. 5. 161–170.
- FABER, Aleksandra; MATEJČIĆ, Radmila. 1963. Izvještaj o stanju gradine Lopar u Novom Vinodolskom. Zagreb. *Vijesti muzealaca i konzervatora*. 2. 44–47.
- GOLDSTEIN, Ivo. 1992. *Bizant na Jadranu*. Zagreb. Goldstein, Ivo. 1998. Byzantium on the Adriatic from 550 till 800. Zagreb–Motovun. *Hortus Artium Medievalium*. 4. 7–14.
- GUNJAČA, Zlatko. 1986. Kasnoantička fortifikacijska arhitektura na istočnojadranskom priobalju i otocima. Novi Sad. *Materijali XXII*. 124–136.
- HAYES, John W. 1972. *Late Roman Pottery*. London.
- JUROŠ–MONFARDIN, Fina. 1986. Pokušaj sistematizacije kasnoantičke i ranobizantske keramike grube fature iz profanog objekta u Betigi kod Barbarige. Zagreb. *Izdanja HAD*. 11/2. 209–233.
- KEAY, S. J. 1984. Late Roman Amphorae in the Western Mediterranean. A typology and economic study: the Catalan evidence. Oxford. *BAR International Series*. 196 (I).
- KIRIGIN, Branko; MILOŠEVIĆ, Ante. 1981. Svetac. Ljubljana. *Arheo*. 2. 45–51.
- LASZOWSKI, Emil. 1902. *Hrvatske povjesne gradjevine*. Zagreb.
- LASZOWSKI, Emil. 1923. *Gorski kotar i Vinodol. Dio državine knezova Frankapana i Zrinskih, mjestopisne i povjesne crtice*. Zagreb.
- LAWRENCE, Arnold W. 1983. A skeletal history of Byzantine fortification. Atena. *The Annual of the British School at Athens*. 78. 171–225.
- MARUŠIĆ, Branko. 1976. Il complesso della basilica di Santa Sofia a Due Castelli. Rovinj. *Atti Centro di ricerche storiche – Rovigno*. 7–137.
- MARUŠIĆ, Branko. 1984. Il tramonto del periodo antico ai confini orientali dell'agro polese. Rovinj. *Atti Centro di ricerche storiche – Rovigno*. XIV. 25–53
- MATEJČIĆ, Radmila. 1962. Zaštitna iskapanja rimske arhitekture u Selcima. Pula–Rijeka. *Jadranski zbornik*. 5. 152–158.
- MATEJČIĆ, Radmila. 1971. Istraživanja dijela starohrvatske nekropole u Velom Dolu kod Križišća u Vinodolu. Pula. *Histria archaeologica*. II/1. 5–16.
- MATEJČIĆ, Radmila. 1976. Petnaest godina hidroarheoloških istraživanja u Kvarneru. Rijeka. *Pomorski zbornik*. 14. 345–361.

- MATEJČIĆ, Radmila. 1978. Gradina Badanj kod Crikvenice. Rijeka–Pula. *Jadranski zbornik*. X. 237–263.
- MATEJČIĆ, Radmila. 1981. Pregled kulturno-povijesnih spomenika Vinodola. Crikvenica. *Vinodolski zbornik*. II. 309–336.
- MATEJČIĆ, Radmila. 1986. Horizont s keramikom u starohrvatskoj nekropoli Stranče–Gorica u Vinodolu. Zagreb. *Izdanja HAD*. 11/2. 291–304.
- MATIJAŠIĆ, Robert. 2012. *Povijest hrvatskih zemalja u kasnoj antici od Dioklecijana do Justinijana*. Zagreb.
- MODRIJAN, Zvezdana. 2011. Keramika. U: Modrijan, Z.; Milavec, T. *Poznoantična utrjena naselbina Tonovcov grad pri Kobaridu*. Najdbe. Ljubljana. 121–219.
- OPAIT, Andrei. 2004. Local and Imported Ceramics in the Roman Province of Scythia (4th to 6th centuries AD). Oxford. *British Archaeological Report*. IntSer 1274.
- PAVLIČEVIĆ, Dragutin. 1981. Novi i okolica na starim kartama, crtežima i slikama, Crikvenica. *Vinodolski zbornik*. II. 337–357.
- PEACOCK, D. P. S.; WILLIAMS, D. F. 1986. Amphorae and the Roman economy. London.
- POPOVIĆ, Marko. 1999. *Tvrđava Ras*. Beograd.
- POPOVIĆ, Marko; BIKIĆ, Vesna. 2009. *Vrsenice, kasnoantičko i srpsko ranosrednjovekovno utvrđenje*. Beograd.
- PETRICIOLI, Ivo. 1970. *Toreta* na otoku Kornatu. Zagreb. *Adriatica praehistorica et antiqua*. 717–725.
- PETRINEC, Maja. 2005. Dva starohrvatska groblja u Biskupiji kod Knina. Split. *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*. 98. 171–212.
- PIERI, Dominique. 2005. *Le commerce du vin oriental à l'époque byzantine* (Ve–VIIe siècles). Beirut.
- RUFFIEUX, Phillipe. 2009. Céramique commune de l'Antiquité tardive découverte sur le site de l'Église Sainte–Cecile á Guran, en Istrie. Vaduz. *SLSA Jahresbericht*. 247–271.
- SOKOL, Vladimir. 1998. *Rimski metal s Kuzelina (iskapanja 1990. –1997.)*. Zagreb–Sesvete.
- STARAC, Ranko. 1994. Rezultati najnovijih arheoloških istraživanja obavljenih na području Lovranštine, Mošćeništine i Brseštine. Opatija. *Liburnijske teme*. 8. 9–30.
- STARAC, Ranko. 2002. Arheološka baština Jadranova. Izvješće o istraživanjima od 1993. do 2000. godine. Crikvenica. *Vinodolski zbornik*. 8. 189–206.
- STARAC, Ranko. 2004. Prilog poznavanju materijalne kulture stanovnika tarsatičke Liburnije između petog i devetog stoljeća. Rijeka. *Zbornik sv. Vid*. IX. 21–35.
- SZABO, Gjuro. 1920. *Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji*. Zagreb.
- ŠILJEG, Bartul. 2001. *Vojna arhitektura justinijanovog doba na sjevernom Hrvatskom primorju*. Magistarski rad. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. Zagreb.

ŠILJEG, Bartul. 2006. *Proučavanje kasnoantičke naseljenosti Hrvatskog primorja primjenom metode daljinskog istraživanja*. Doktorska disertacija. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. Zagreb.

TOMIČIĆ, Željko. 1990. Materijalni tragovi ranobizantskog vojnog graditeljstva u Velebitskom podgorju. Zagreb. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*. 3.s. XXIII. 139–162.

VIŠNJIĆ, Josip; BEKIĆ, Luka; PLEŠTINA, Ivica. 2010. Arheološka istraživanja na prostoru antičke uljare u uvali Marić (Porto Mariccio) kod Barbarige. Zagreb. *Portal - godišnjak HRZ*. 1. 239–260.

Andrej Janeš
Croatian Conservation Institute
Department for Archaeological Heritage
Department for Archaeology
Kožarska 5
10000 Zagreb, Croatia
ajanes@h-r-z.hr

**New insights into the Lopar fort in Novi Vinodolski
Preliminary results of archaeological research from 2011-2013**

Summary

The remains of the Lopar fort are located on the eastern edge of the town of Novi Vinodolski, right on the shoreline, between the cove of Lišanj on the west and Muroska on the east. The sole mention of the fort is the date of its destruction by the Venetian forces of Admiral Giovanni Bembo in 1598. Although the fort remained largely intact after long centuries of use and the Venetian bombardment in the 16th century, it experienced the greatest devastation in 1936 when a great part of it was destroyed due to the mining for the construction of the hotel Lišanj. The fort had a pentagonal floor plan, divided into a central square courtyard and a northern triangular space. The department for archaeological heritage at the Croatian Conservation Institute carried out trial archaeological research in September 2011, and continued with the excavations in the autumn of 2012. In the first season of the research the remains of architecture in the northern part of the fort were confirmed, while in the southern part of the fort an area of great destruction was established, but also noted were the existence of cultural layers of rich Late Antiquity material. In the continuing research the area of the partitioning wall between the central courtyard and the northern section of the fort with an interconnecting passage was investigated. At the same time also investigated was the southern part of the eastern wall of the northern section of the fort by which the full width of the wall was established as being 2.5 m. In the 2013 works the south-east part of the triangular, northern section of the fort was investigated. Upon that occasion the existence of a tower in the northern end of the whole complex was confirmed and a fireplace/oven which was used by the military garrison. During these excavations a hefty quantity of movable archaeological material was collected amongst which coarse textured Late Antiquity ceramics were prevalent. Along with this also found were fragments of imported Northern African ceramics and amphorae, fragments of glass and iron objects. A layer of Early Middle Age settlement, from the 9th – 10th century period is also evident.

Keywords: Lopar fort, Novi Vinodolski, archaeological research, preliminary results